D84 1978

1978, 10. prosinec, Praha. – Prohlášení k 30. výročí Všeobecné deklarace lidských práv a stať Jiřího Hájka.[1]

Před třiceti lety, 10. prosince 1948, schválilo Valné shromáždění Organizace spojených národů Všeobecnou deklaraci lidských práv. Deklarace se stala jedním z nejvýznamnějších dokumentů naší doby. Jejím přímým důsledkem jsou oba mezinárodní pakty o občanských a lidských právech, které se staly součástí zákonodárství četných zemí včetně Československa. Z deklarace a obou paktů vyšla také občanská iniciativa Charta 77.

K této příležitosti vydáváme stať prof. dr. Jiřího Hájka, DrSc. a přikládáme text Všeobecné deklarace lidských práv OSN.[1]

Václav Havel, dr. Ladislav Hejdánek mluvčí Charty 77

K 30. výročí Všeobecné deklarace lidských práv

Rok, jenž se právě chýlí ke konci, vyznačoval se u nás mimo jiné souběhem několika výročí událostí a situací významných pro běh dějin naší země a jejích národů. Na některá jsme vzpomínali rádi, na jiná se smíšenými pocity. Některá z nich se vztahovala k událostem přesahujícím svým ohlasem i důsledky naše národní hranice. Nyní, na sklonku roku, je tato řada jaksi symbolicky uzavírána výročím skutečnosti univerzální povahy, mající svůj dosah i v našem životě. Dne 10. prosince 1948 přijalo Valné shromáždění Spojených národů Všeobecnou deklaraci lidských práv, dokument značného významu a dosahu pro politický, sociální i kulturní život mezinárodního společenství a celého lidstva.

I

Deklarace byla schválena v době, kdy studená válka již zasahovala rušivě do mezinárodních vztahů i do orgánů OSN, jež připravovaly text dokumentu a jež o něm hlasovaly. Přesto však v jeho textu zní plně vědomí jednoty lidského rodu a pocit odpovědnosti za jeho další vývoj. Při jeho formulaci i schvalování převážil znovu duch společného zážitku otřesů světové války, společného boje proti nebezpečí fašismu, kdy se zrodila nejmocnější aliance dějin lidstva, Spojené národy. Ve Všeobecné deklaraci lidských práv je domýšlena a rozvíjena myšlenka Atlantické charty z roku 1941, jíž vedoucí velmoci této aliance slibovaly, že po vítězství zajistí světu mírový pořádek, poskytující nejen bezpečnost a svobodu všem národům, ale i všem lidem na světě „svobodu od strachu a nouze“, stejně jako prohlášení Spojených národů z ledna 1942 (podepsaného též Československem) o tom, že vítězství aliance je nezbytné „k obraně života, volnosti, nezávislosti a náboženské svobody a k zachovávání lidských práv a spravedlnosti jak ve vlastních zemích zúčastněných vlád, tak i v jiných zemích“.

OSN při svém vzniku z této aliance jako organizace pro zabezpečení mírového soužití a spolupráce všech zemí a národů vtělila tyto ideje již do své Charty. Již úvodem k ní prohlašují členské státy „znovu svou víru v základní lidská práva, důstojnost a hodnotu lidské osobnosti“. Slova o „podpoře a posilování úcty k lidským právům a základním svobodám pro všechny…“ se opakují v několika ustanoveních – ať jde o vymezení cílů a zásad celé organizace, o kompetenci a úkoly Valného shromáždění, Hospodářské a sociální rady, či o náplň funkce

poručenské soustavy, myšlenka, že účinná mírová organizace lidstva musí zabezpečit nejen práva všech národů, velkých i malých, nýbrž i práva všech lidí, je jedním z nejvýznamnějších důsledků druhé světové války, je výrazem rostoucího vědomí jednoty celého lidstva tváří v tvář úkolům i nebezpečím všech států a národů, významným pokrokem ve vývoji mezinárodních vztahů i mezinárodního práva.

Již při založení OSN počátkem léta 1945 navrhovaly některé státy, aby tato myšlenka našla ještě důraznější vyjádření v dokumentu vtěleném do Charty nebo ji doplňujícím – deklaraci práv a povinností států i deklaraci lidských práv, obdobné pasážím demokratických ústav od dob americké a francouzské revoluce z konce 18. stol. Tento úkol se stal náplní práce jednoho z významných orgánů OSN, Komise pro lidská práva, jež také vypracovala text snažící se vystihnout společné měřítko či normu chování států s rozdílným společenským zřízením, s rozličnými právními systémy a kulturními tradicemi i morálními názory a mentalitou, vůči vlastním občanům. Nebyl to úkol snadný, zvláště proto, že se tak dálo, jak již vzpomenuto, v době nástupu studené války a rozpadu protifašistické aliance. Přesto bylo vědomí nutnosti spolupráce a věrnosti ideám této aliance stále ještě tak silné, že návrh byl zásadně přijatelný všem tehdejším členským státům OSN (bylo jich 58) – a také dalším téměř 100 státům, které od té doby přistoupily. Proti němu nehlasoval nikdo. Hlasování o deklaraci se zdrželo 8 států.

Všeobecná deklarace vyjadřuje zřetelně myšlenku, že „uznání vrozené důstojnosti a rovných a nezadatelných práv všech členů lidské rodiny je základem svobody, spravedlnosti a míru ve světě“. Apeluje nejen na všechny národy a státy, ale i na „každého jednotlivce a každý orgán společnosti“, aby působil k rozšíření úcty k vyjmenovaným právům a svobodám a k zavedení „opatření vnitrostátního i mezinárodního charakteru k jejich všeobecnému účinnému uznávání a zachovávání“. Práva a svobody, jež vyhlašuje, odpovídají potřebám a zájmům člověka naší doby a přihlížejí i k jeho společenským vazbám a povinnostem. Vyjadřuje-li deklarace již v úvodu vzájemné závislosti a podmíněnosti opravdu mírového uspořádání mezinárodního společenství a respektování lidských práv, odstranění násilí války a násilí útlaku i vykořisťování člověka mocí, ať ekonomickou, či politickou, tu v textu samém je zdůrazněna jednota a vzájemná závislost a podmíněnost obou druhů práv a svobod – jak „klasických“ občanských a politických práv, vyhlášených buržoazně demokratickými revolucemi 19. století, tak i hospodářských, sociálních a kulturních práv, jejichž potřebu vytyčilo dělnické hnutí ve svém emancipačním boji a jež přednostně zajistily socialistické revoluce a přestavby společnosti 20. století. Člověk, jemuž je zajišťován jen jeden z těchto druhů práv, nemůže být považován za bytost plně svobodnou, jak bylo mnohokrát řečeno v diskusích v orgánech OSN i v některých jejích rezolucích.

Deklarace odpovídá potřebám současné doby. Právě rozmach vědění a dovedností, vyjádřený v prudkém růstu vědeckotechnického potenciálu lidské společnosti, vybavuje člověka ohromnými možnostmi, zároveň však jej ohrožuje, vytváří nová nebezpečí jeho svobodě, ba jeho fyzické existenci. Síly snažící se jej manipulovat, omezovat, vystavovat nátlakům všeho druhu dostávají k dispozici obrovské prostředky a zdroje.

Právě proto je problém účinného zabezpečení práv a svobod jednotlivce v každé společnosti aktuální, naléhavý. Je zahrnut ve všech závažných otázkách současnosti; v problematice odzbrojení a kontroly zbrojení, v otázkách mírového využití atomové energie, v celém komplexu rozvoje vědy a techniky a jeho důsledcích, v čerpání přírodních zdrojů a ochrany životního prostředí, rozpadu koloniální soustavy a hledání cest pro rozvoj méně vyvinutých (rozvojových) zemí, v mírovém soutěžení rozdílných společenských soustav. Měla proto Všeobecná deklarace hned po svém vyhlášení značný ohlas ve všech zemích i v mezinárodním společenství. Po Chartě Spojených národů je dokumentem OSN, na nějž se nejčastěji odvolávají další dokumenty mezinárodního, oblastního i národního charakteru. Sehrála kladnou úlohu v urychlení a uspořádaném průběhu procesu dekolonizace už od 50. let a zejména po vyhlášení Deklarace o poskytnutí nezávislosti koloniálním národům z roku 1960, jež se na ni přímo odvolává. Stejně tak je zdrojem inspirace při úsilí o nový mezinárodní hospodářský pořádek, respektující potřeby rozvojových zemí a jejich národů. Organizace Africké jednoty, stejně jako řada států vzniklých za součinnosti OSN z procesu dekolonizace, citují Všeobecnou deklaraci ve svých základních zákonech jako závaznou pro svou politiku.

Všeobecná deklarace sama nemá sice právní závaznost, je aktem politickým, morálně zavazujícím, stejně jako jiné deklarace na ni navazující jak v oblasti zrovnoprávnění žen, tak boje proti rasismu či zabezpečení práv dětí. Zároveň však mnohá z práv vyjmenovaných ve Všeobecné deklaraci stala se předmětem mezinárodně smluvní úpravy buď z iniciativy OSN, či Mezinárodní organizace práce, popř. UNESCO. Je to již několik desítek úmluv závazných pro státy, které k nim přistoupily. (Jmenujme jen namátkou úmluvy MOP o svobodě odborového organizování a kolektivních smluv z roku 1949, o rovnoprávnosti v odměňování 1951, o zákazu diskriminace v zaměstnání 1958, úmluvu UNESCO o nediskriminaci ve vzdělání 1960, úmluvy uzavřené v rámci OSN o zrovnoprávnění žen v občanskoprávní, rodinné i politické oblasti 1951, 1957, 1962, úmluvu o odstranění všech forem rasové diskriminace 1965 či o potlačení a trestání zločinu apartheidu.)

Nejvýznamnější a na deklaraci v plném rozsahu navazující jsou mezinárodní pakty o lidských právech. Převádějí zásady vytyčené ve Všeobecné deklaraci v konkrétní závazky států, jež pakty podepsaly a ratifikovaly. Jde o Pakt o občanských a politických právech i Pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech. Orgány OSN se jimi podrobně zabývaly v létech 1950-1966, kdy také přístup nových členských států prověřil rozšíření platnosti a přijatelnosti zásad deklarace i závazků na nich vybudovaných. Schváleny byly Valným shromážděním 1966 a od té doby je podepsalo a ratifikovalo 70 států. U nás byly podepsány 1968, ratifikovány koncem 1975 a v platnosti jsou od března 1976. Uveřejněny byly ve *Sbírce zákonů* pod č. 120/1976 jako součást našeho právního řádu.

Zásady Všeobecné deklarace i závazky z ní vyvozované jsou ovšem potvrzovány v dokumentech převážně politických, jejichž účelem je upevnit a posílit tendence uvolňování v mezinárodních vztazích. Zde je právě z hlediska mírové politiky jako primární zdůrazňována důležitost respektování a zachovávání lidských práv. Na

Všeobecnou deklaraci lidských práv se tak odvolává už rezoluce OSN nazvaná „Základní předpoklady míru“, přijatá z iniciativy západních velmocí v roce 1948, ale také Deklarace o nepřípustnosti intervence, schválená na základě sovětského návrhu 1965, stejně jako deklarace k posílení mezinárodní bezpečnosti z roku 1969. Významná Deklarace zásad mezinárodního práva pro přátelské vztahy a spolupráci mezi národy z roku 1970, k níž podnětem byl čs. návrh z roku 1962, řadí úctu k lidským právům a základním svobodám v duchu Deklarace mezi základní povinnosti států. Ještě výrazněji to činí Závěrečný akt Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě ve svých „principech, jimiž se řídí vztahy mezi zúčastněnými státy“. Respektování lidských práv jako „podstatného činitele míru, spravedlnosti a blahobytu“ je tu zařazeno mezi 10 základních principů, které „mají všechny základní význam“, mají být „uplatňovány stejně a bez výhrad“, přičemž každý má být „vykládán v kontextu s ostatními“.

II

Neškodí si snad připomenout v této souvislosti, že v našich národních dějinách má pojem lidských práv a základních svobod své místo a je spojen s právem na národní existenci jako hodnota, o niž je třeba v zájmu této existence všestranně usilovat. Vždyť už první projev politické vůle českého národa od obrození, Svatováclavská petice z března 1848, obsahoval kromě požadavků národní a jazykové rovnoprávnosti a samosprávy také žádost o základní občanská práva a svobodu myšlení, projevu i nedotknutelnosti osoby, ale i zárodek soustavy hospodářských a sociálních práv v požadavku organizace práce – vedle zrušení roboty. Spojení lidských práv a občanských svobod s národním sebeurčením i sociální spravedlností jde pak ruku v ruce s vývojem politického života a s úsilím o společenský pokrok u nás. Je v dokumentech vyznačujících vstup našich národů do samostatnosti ve společném státě, stejně jako v projevech jejich boje proti fašistické okupaci. I přestavba naší společnosti na socialistických základech se ve svých počátcích hlásí k těmto idejím. Ústava 9. května z roku 1948 předstihuje rozsahem i přesností ustanovení o občanských právech a svobodách současné lidovědemokratické ústavy jiných zemí, tehdy platnou Ústavu SSSR z roku 1936 (a také naši pozdější, dnes platnou Ústavu z roku 1960). Zatímco se v Ústavě 9. května odráží koncepce specifické československé cesty k socialismu, byla ovšem praxe po jejím vstupu v platnost ovlivněna podstatně názory a metodami, které později, v roce 1956, byly odmítnuty jako „kult osobnosti“ Stalina. Ty působily i na postup československých představitelů při jednání a schvalování Všeobecné deklarace v OSN. Byl zcela konformní s postupem SSSR a jiných lidovědemokratických států.

V postoji SSSR k Všeobecné deklaraci v době jejího vzniku se odrážel určitý rozpor mezi jeho rozhodující účastí v protifašistické alianci, účinnou podporou jejích zásad a cílů bezpříkladným vojenským úsilím a hrdinstvím i obětavostí jeho lidu na jedné straně, a stalinským režimem nezákonných represí a zvůle na straně druhé. SSSR, jenž i po válce usiloval o udržení spolupráce ve Spojených národech, účastnil se na přípravě Všeobecné deklarace a přispěl podstatně k vyzdvižení významu hospodářských, sociálních i kulturních práv, jakož i k antikoloniálnímu akcentu obsaženému v konečném textu. Jak bylo konstatováno, vznikala deklarace v období počátku a stupňování studené války, rozpadu

protihitlerovské aliance, v situaci, kdy SSSR a jeho nejbližší spojenci – Československo, Polsko a tenkrát ještě Jugoslávie – ocitali se v politických otázkách na půdě OSN stále zřetelněji v menšině oproti velkému bloku vedenému USA. Vzhledem k trvajícímu uvedenému rozporu vnitřnímu (jehož existence byla přiznána ovšem až 1956) skrývalo v sobě mezinárodní vyhlášení lidských práv v podobě, jak je formuluje deklarace, a tím spíš sebemírnější stupeň jejich mezinárodní záruky a ochrany výhodný prostředek nátlaku většiny a tím i amerického hegemona proti SSSR. Všeobecná deklarace lidských práv nemohla mít nijaké místo v černobílém monolitním, bipolárním pojetí tehdejší mezinárodní situace „boje dvou táborů“, jak jím operovala politika SSSR a komunistických stran. Nehodila se samozřejmě ani do vnitřních režimů podřízených tomuto pojetí a příkazu monolitního semknutí, vůči němuž každá úchylka – a dokonce zdání nebo fikce takové úchylky v myšlení – je zradou. To byly důvody, proč při hlasování o Všeobecné deklaraci, na první pohled všeobecně přijatelné všem, se SSSR a lidovědemokraické státy ocitly v nepříjemné společnosti rasistické Jižní Afriky a ortodoxně islámské Saudské Arábie, s nimiž společně se zdržely hlasování.

Z těch důvodů také zaujaly (s výjimkou Jugoslávie, která ostatně již v době jednání o deklaraci pociťovala nepříznivě dopad bipolárního černobílého pohledu na mezinárodní politiku) na dlouhou dobu negativní postoj k deklaraci, jež se v jejich zemích nerozšiřovala a zůstala pro celou generaci prakticky neznámým dokumentem. I když se tyto státy v OSN účastnily jednání o mezinárodních paktech lidských práv a hlasovaly pro mnoho rezolucí odvolávajících se na deklaraci (zejména v procesu dekolonizace), jejich distancování od deklarace trvalo v podstatě beze změny. Ani světové mírové hnutí řízené Světovou radou míru a snažící se podchytit síly stojící značně napravo od komunistů pro cíle blízké zahraniční politice SSSR nevěnovalo pozornost deklaraci, třebaže měla takovou přitažlivost právě pro ty kruhy, na něž se snažilo působit. Ani účinky XX. sjezdu v SSSR po této stránce nepřinesly podstatnou změnu, alespoň ne bezprostředně.

Postupné překonávání pozic studené války, zmírňování napětí a přechod od konfrontací k dialogu a soužití i prvním stupňům spolupráce mezi SSSR a USA i jejich politicko-vojenskými seskupeními za současné diferenciace uvnitř kapitalistické i socialistické části světa, dekolonizace „třetího světa“ a jeho postupná emancipace při posilování tendencí neangažovanosti vytváří nové ovzduší v mezinárodních vztazích, v němž samozřejmě ještě zdaleka nezanikly staré antagonismy. Zároveň se tlačí do popředí nové problémy a potíže i úkoly, na něž nestačí černobílý pohled teorie dvou táborů, ani její novější verze „třídně rozděleného světa“. V komplexu této problematiky je postavení člověka a jeho možnosti i perspektivy jedním z jednotících a mobilizujících prvků.

Cítí se to i ve společnostech zemí tzv. reálného socialismu. Tam, kde stát je zároveň monopolním zaměstnavatelem i vládcem a správcem, je akcent lidských práv a svobod jinde než ve společnostech monopolního kapitalismu nebo v rozvojových zemích. Nelze však ani zde považovat problém za odstraněný tím, že se prohlásí za dokonale vyřešený. Že existuje v nové formě i ve společnosti, jež odstranila kapitalismus, uvědomovali si už delší dobu socialisté i komunisté.

Prakticky k jeho řešení učinili některé konkrétní kroky komunisté právě v naší zemi v roce 1968 za aktivní účasti značné části celé společnosti. Tehdy poprvé od svého vzniku se Všeobecná deklarace lidských práv u nás volně rozšiřovala, četla a promýšlela i domýšlela. Že tento problém je řešitelný socialisticky a demokraticky, prokázali nejen ti, kdo jej začali řešit, ale i ti, kdo potřebovali půl milionu vojáků a tisíce tanků k tomu, aby jim v tom zabránili.

Politika mírového soužití a úsilí o další postup procesu uvolňování přivedla mezitím vedení SSSR i ostatních zemí Varšavské smlouvy k tomu, aby v dokumentech napomáhajících tomuto úsilí potvrdila význam respektování lidských práv a svobod právě pro další postup tohoto procesu a aby v jeho zájmu podepsala a ratifikovala pakty o lidských právech. Je to jistě dobrá věc. To, že se 30. výročí Všeobecné deklarace lidských práv připomíná v SSSR i u nás, je pokrokem a mluví to především ve prospěch deklarace samé. Nezávisle na tom, co je a ještě bude o ní oficiálně prohlašováno, má svou úlohu i v naší společnosti.

Je třeba i vítat, že v listopadové deklaraci států Varšavské smlouvy je věnováno – poprvé v dokumentu tohoto druhu – tak velké místo lidským právům jako faktoru míru a pokroku. Stejně tak budeme souhlasit rádi se slovy, že zásady z Helsinek mají být dodržovány v plném rozsahu a že lidská práva jsou bytostně spjata s podstatou socialistického společenského zřízení. Je to – alespoň ve slovech – velký pokrok proti dobám, kdy se Všeobecná deklarace lidských práv a problematika lidských práv vůbec odbývala jako jakýsi buržoazní ideologický kontraband. Je to výsledek prohlubování a konkretizace politiky mírového soužití a snad i trochu také dlouholetého působení lidí i skupin, které přes značné potíže v zemích tzv. reálného socialismu upozorňují na existenci a důležitost právě pro společnost skutečně socialistickou.

Uznává-li se dnes u nás oficiálně Všeobecná deklarace lidských práv a platí-li aspoň na papíře pakty z ní vycházející, je tu dána možnost, aby text i obsah těchto dokumentů vstoupily do vědomí co největšího počtu lidí. Je pak na každém z nich, aby zvážil, zda opravdu skutečnosti, s nimiž se setkává, odpovídají slovům těchto textů (i jiných prohlášení představitelů moci a jejich sdělovacích prostředků). Je přece možno si ověřit, zda u nás platí v duchu Deklarace i znění paktů svoboda mínění a projevu, nedotknutelnost osoby nebo i právo na práci pro každého občana a právo na vzdělání pro jeho děti jako samozřejmé a bezpodmínečné, či zda se tato práva mají udílet jako odměna za mlčení, poslušnost a za plný souhlas s názory a akty moci, předstíraný v předepsaných rituálních formách, popřípadě zda tu jde o jakési nedostatkové zboží, jež lze obdržet jen za zvláštní příplatek, popřípadě za projev ochoty jej poskytnout. Charta 77 za téměř dva roky svého působení předložila orgánům státu i veřejnosti řadu konkrétních dokladů o tom, že alespoň v mnoha případech se zdá, že pro mocenské orgány platí toto druhé pojetí lidských práv a zákonnosti vůbec – jež má málo společného s uvedenými dokumenty i s podstatou socialismu. Jedinou odpovědí moci na to bylo rozmnožení takových případů.

A tak je letošní oficiálně uznávané výročí deklarace nadále výzvou k jejímu plnění – jak k moci, tak i k těm, koho se tato práva týkají. Neboť každé právo se stává plně platným, jen je-li vyžadováno a uplatňováno tím, komu podle normy náleží.

^ čsds, sb. Charta 77. – strojopis, průpis.

1 Úplný text Všeobecné deklarace lidských práv jako přílohu dokumentu vydaly Informace o Chartě 77*, roč. 1 (1978), č. 15, s. 15-20. Zde se nepublikuje.*